

Σούρλας: Δίκαιο και δικανική κρίση (I)

Παύλος Σούρλας: *Δίκαιο και δικανική κρίση: Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, 911 σ., 60 €.

Κρίνει ο Κώστας Σταμάτης (ΑΠΘ)

cstamatis.55@gmail.com

1. Το άρτι εκδοθέν βιβλίο του Παύλου Σούρλα, καθηγητή φιλοσοφίας του δικαίου στη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ, είναι κυριολεκτικά και μεταφορικά τεράστιο. Κυριολεκτικά, αφού εκτείνεται σε εννιακόσιες σελίδες. Μεταφορικά, επειδή εμβαθύνει στα φιλοσοφικά θεμέλια της επιστήμης του δικαίου εν όλω και διεξοδικά, με επίκεντρο τη μεθοδολογία του δικαίου, ως θεωρία θεμελίωσης των νομικών κρίσεων. Προβαίνει σε ένα εντυπωσιακό σε πληρότητα και βάθος σάρωμα –με αυτή την έννοια “αναθεώρηση”–, πάνω σε όλα τα μείζονα θέματα γύρω από το κεφαλιώδες ζήτημα πώς οφείλουμε οι νομικοί να αιτιολογούμε εν γένει τις κρίσεις μας. Στη θεματική αυτή διασταυρώνονται όλα τα συγκροτητικά φιλοσοφικά ζητήματα γύρω από το θετό δίκαιο και την επιστήμη του δικαίου. Το επιχειρεί από τη σκοπιά της φιλοσοφίας του δικαίου, όπως και η ίδια αρδεύεται από την πρακτική φιλοσοφία γενικότερα. Ο συγγραφέας είχε ήδη προσφέρει μια γερή πρόγευση για όλα αυτά στο έξοχο έργο του *Rechtsprinzipien als Handlungsgründe: Studien zur Normativität des Rechts* (Baden-Baden: Nomos 2011).

Το φετινό βιβλίο είναι δίχως αμφιβολία το *opus magnum* του Π. Σούρλα. Μία από τις αρετές του είναι πως δείχνει ότι πάνω-κάτω είναι κοινή η μέθοδος αναζήτησης των νομικών λύσεων τόσο στα κωδικοποιημένα συστήματα του ηπειρωτικού ευρωπαϊκού δικαίου όσο και σ’ εκείνα του αγγλοσαξονικού Κοινοδικαίου (Common Law). Η εξήγηση είναι απλή. Κοινό είναι το υπόβαθρο των θεμελιωδών αρχών, πάνω στις οποίες οικοδομούνται οι συναφείς δικαιοταξίες. Κοινά είναι και τα φιλοσοφικά κρηπιδώματα της ίδιας της επιστήμης του δικαίου εκεί κι εδώ.

Ο Π. Σούρλας συνεχίζει σ’ αυτό το αξιοθαύμαστο δοκίμιο μια μακρά πνευματική διαδρομή, η οποία το 1989 είχε αποφέρει το ωραίο βιβλίο *Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*. Στοχάζεται με τρόπο μεστό, κατορθώνοντας να αφομοιώνει αποδοτικά και ευχερώς σημαντικά έργα, που έχουν προκύψει και στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία τόσο στη φιλοσοφία του δικαίου ειδικά, όσο και στη γενική φιλοσοφία γενικότερα, ιδίως την Ηθική φιλοσοφία. Έτσι, δύναται να φέρνει σε γόνιμη επαφή τις δύο μεγάλες νομικές παραδόσεις του σύγχρονου νομικού πολιτισμού, που συμμερίζονται τις αρχές του δημοκρατικού κράτους δικαίου.

Το πρώτο μέρος του νέου βιβλίου καταπιάνεται με τα φιλοσοφικά θεμέλια της δικαιοδοτικής πράξης, δηλαδή της δικανικής κρίσης, καθώς και με την προσήκουσα αιτιολόγησή της. Βασικό του μέλημα είναι να καταδειχθεί η κανονιστική φύση του δικαίου και η δυνατότητα οι νομικές κρίσεις μας να είναι ορθές. Το δεύτερο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην ερμηνεία και την εφαρμογή του δικαίου, με μεθοδολογικά ελεγκτές απαντήσεις στα νομικά ερωτήματα που αναφύονται ασταμάτητα στον έννομο βίο.

Δεδομένου ότι η παρούσα βιβλιοκρισία απευθύνεται κατά βάση σε κοινό μη εξοικειωμένο με την επιστήμη του δικαίου και του αδικού, γι' αυτό θα εστιάσω ακολουθώντας την προσοχή μονάχα στο πρώτο μέρος του επιβλητικού αυτού βιβλίου, αφού το δεύτερο μέρος του προϋποθέτει οπωσδήποτε ορισμένη νομική προπαιδεία.

2. Η κύρια καινοτομία, που εισφέρει το βιβλίο, συμπυκνώνεται στον ακόλουθο προβληματισμό. Οι νομικοί τόσο της θεωρίας όσο και της πράξης επικαλούνται ανέκαθεν “νομικούς λόγους”, προκειμένου να αιτιολογήσουν τι είναι νόμιμο και παράνομο, πώς χαρακτηρίζονται από το ισχύον δίκαιο οι νομικά σημαίνουσες πράξεις και παραλείψεις των ανθρώπων, καθώς και ποιες έννομες συνέπειες αυτές επισύρουν.

Ωστόσο η νομική μεθοδολογία (legal reasoning) διεθνώς δεν είχε καταφέρει μέχρι πρόσφατα να φωτίσει ικανοποιητικά την υφή αυτών των “νομικών λόγων”. Το έλλειμμα αυτό είναι πρόδηλο, πριν απ’ όλα, στις ποικίλες παραλλαγές νομικού θετικισμού. Πλήττει επίσης ρεύματα ιδεών που ξεφεύγουν μεν από τον θετικιστικό αστερισμό, πλην όμως κινούνται στην κατεύθυνση ενός ανορθολογικού ερμηνευτικού σχετικισμού, όπως ο “νομικός ρεαλισμός” του Μεσοπολέμου –εν μέρει και οι “κριτικές νομικές σπουδές” πιο πρόσφατα–, με κυρίαρχο δόγμα: «δίκαιο (law) είναι ό,τι πει ο δικαστής».

Ίδια αδυναμία εμφανίζεται εντούτοις ακόμη και σε μη θετικιστικές θεωρήσεις του δικαίου, οι οποίες αποδέχονται –αλλά με αδιασαφήνιστο τρόπο– ότι οι κανονιστικές κρίσεις των νομικών κατ’ αρχήν επιδέχονται ορθολογική δικαιολόγηση, άρα και ορθολογική αξιολόγηση εκ μέρους των άλλων (όπως π.χ. το έργο των Καρλ Λάρεντς [Karl Larenz] και Κλάους-Βίλχελμ Κανάρης [Claus-Wilhelm Canaris]).

Επείγει, λοιπόν, να αποσαφηνιστούν ευκρινώς, υποστηρίζει σθεναρά ο Π. Σούρλας, δύο βαρύνουσες ιδιότητες των νομικών λόγων για τη δικαιολόγηση των νομικών κρίσεων:

α) Εν πρώτοις, οι κανόνες δικαίου γενικώς επιβάλλουν, επιτρέπουν, απαγορεύουν ορισμένη συμπεριφορά ή θεσμίζουν την οργάνωση των λειτουργιών της Πολιτείας. Σε εξουχιστικό αντίλογο, όμως, προς άλλες θεωρήσεις, ο συγγραφέας τονίζει ορθώς ότι αυτό που επιτελούν οι κανόνες δικαίου δεν είναι να «περιγράφουν» ή να «αντανακλούν» την κοινωνική πραγματικότητα, όπως κρίνουν μονόπλευρα κοινωνιολογικές θεωρήσεις του δικαίου. Ούτε όμως και προστάζουν (imperativism) ή παραγγέλλουν κάτι (prescriptivism), κατά κυριολεξία.

Τουναντίον, οι κανόνες και οι γενικές αρχές του δικαίου υποδεικνύουν λόγους (reasons) στα πρόσωπα και στα κρατικά όργανα να πράττουν με ορισμένο τρόπο. Μολαταύτα οι νομικοί λόγοι αιτιολόγησης μιας πράξης δεν είναι κάτι που περιορίζεται σε κρίσεις μονάχα της δικαστικής λειτουργίας του Κράτους. Αλλά πρόκειται για λόγους που βαραινούν επίσης τόσο τις άλλες συντεταγμένες εξουσίες του Κράτους όσο και τα ίδια τα δρώντα πρόσωπα, εάν πρόκειται οι πράξεις τους να είναι σύννομες.

Τούτο όμως, συνεχίζει το επιχείρημα του συγγραφέα, συνεπάγεται ότι οι «λόγοι προς το κρίνουν» εκ μέρους των νομικών –παραδειγματικά εκ μέρους των δικαστών– είναι ίδιοι με τους «λόγους προς το πράττειν» και των ίδιων των πολιτών και αλλοδαπών, όπως και των κρατικών οργάνων. Το νομικώς κρίνουν είναι ενιαίο, ακριβώς επειδή οι κανόνες του δικαίου έχουν ισχύ, αφενός καθολική, δηλαδή καταλαμβάνουν καθέναν που επιχειρεί ορισμένη πράξη, ρυθμιζόμενη με ορισμένο τρόπο· αφετέρου έχουν και ισχύ κατηγορική, δηλαδή ισχύουν κατά αποκλεισμό κάθε άλλου κανόνα, π.χ. εθιμικού, κανόνα κοινωνικών ηθών κ.λπ.

β) Εφόσον μπορεί –όπως θα δούμε στη συνέχεια– να θεμελιωθεί ένα γενικό καθήκον συμμόρφωσης όλων στο θετό δίκαιο, τότε το καθήκον αυτό ενέχει αναντίρρητα μια διάσταση ηθική, πιστεύει ο συγγραφέας. Οπότε, οι νομικοί λόγοι για τη συμμόρφωσή μας στους κανόνες του δικαίου χρωματίζονται κι αυτοί από την ίδια ηθική διάσταση. Ταυτόχρονα η ηθική υφή των νομικών λόγων, για τους οποίους αξίζει να τηρούμε τους κανόνες της έννομης τάξης, ενδυναμώνεται, στο μέτρο που οι κανόνες αυτοί συνάδουν προς τις θεμελιώδεις και τις γενικές αρχές (principles) μιας καλής έννομης τάξης.

Οι αρχές δικαίου φέρουν βαρύτιμη ηθικονομική αξία, οσάκις συνθέτουν ένα δικαιιοπολιτικό συγκρότημα, το οποίο σε αδρές γραμμές ανταποκρίνεται στα αιτήματα του πρακτικού Λόγου για ισότιμη ελευθερία των ανθρώπων. Αλλά δεν ευθυγραμμίζεται οποιαδήποτε απεριορίστως έννομη τάξη προς τα έλλογα αυτά αιτήματα. Η τυπική νομιμότητα (legality) που υφάινεται σε ιστορικά υπαρκτές έννομες τάξεις δεν είναι *eo ipso* και νομιμοποιημένη (legitimacy).

Γίνεται φανερό ότι αυτή η γενική και εξαιρετικά συνεκτική τοποθέτηση του Π. Σούρλα είναι αποφασιστικά αντιθετικιστική. Ο θετικισμός υποβάλλεται στο κόσκινο της φιλοσοφικής κριτικής. Από την άλλη πλευρά, όμως, η κριτική αυτή δεν διενεργείται επ' ονόματι αρχών φυσικού δικαίου. Ό,τι συνάγεται από αυτήν την αναμέτρηση αποβαίνει εξαιρετικά βαρύνον για τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να αναποθετηθούμε γύρω από το ζήτημα της δικαιολόγησης των νομικών κρίσεων και την υποχρέωση να αναζητούμε ως προς αυτές την αλήθεια των ισχυρισμών μας περί τα πράγματα και την ορθότητα (βασιμότητα) των κρίσεών μας περί το δίκαιο.

3. Ο συγγραφέας εκκινεί από ένα γενικό ερώτημα, ευθέως φιλοσοφικό, προτού εγκύψει ειδικά στις νομικές κρίσεις. Πώς τεκμηριώνεται εν γένει ένας ισχυρισμός ή μια κρίση;

Κατ' αρχάς, απαντά ο ίδιος, όποτε ισχυριζόμαστε κάτι ή εκφέρουμε μια κρίση, το πράττουμε προφανώς με την προσδοκία οι άλλοι να πάρουν στο σοβαρά αυτό που λέμε και να το δεχθούν ως αληθές, με ισχύ πολύ ευρύτερη από τους εκάστοτε διαλεγόμενους. Επομένως, παρόμοια επικοινωνιακή πράξη, ακόμη κι αν διενεργείται μεταξύ ιδιωτών, εμπεριέχει μια δημόσια διάσταση.

Ήδη με το να ανοίγουμε διάλογο με άλλον γύρω από οτιδήποτε, όχι μόνον αναλαμβάνουμε κατ' αρχήν μια δέσμευση για αλήθεια και ορθότητα, αλλά και προϋποθέτουμε πως αυτές δεν μπορεί να διαφέρουν από τον έναν στον άλλον. Η δέσμευση αυτή παρέχει ήδη κι ένα ηθικό κίνητρο, ώστε να φροντίζουμε οι ισχυρισμοί και οι κρίσεις μας να βασίζονται ειλικρινώς σε πειστικούς λόγους, κάτι που προφυλάσσει από την υπόνοια για τυχόν αυθαιρεσία.

Πειστικοί είναι οι δικαιολογητικοί λόγοι που επιστρατεύουμε, πριν από όλα, όταν ανταποκρίνονται σε ένα αίτημα καθολικότητας. Όταν δηλαδή υπερβαίνουν τον υποκειμενικό κλοιό σκέψης και δράσης καθενός και ανοίγονται σε έναν ορίζοντα αντικειμενικότητας, καθότι συμμεριστοί κι από τους άλλους. Εάν οι δικαιολογητικοί λόγοι που επικαλούμαστε κοσμούνται με αυτήν την ιδιότητα, τότε γίνονται επίσης δεκτικοί να υποστούν έλεγχο κι επανέλεγχο ως προς την ορθότητα που εγκλείουν.

Γιατί όμως να σκεπτόμαστε και να πράττουμε ορθά; Διότι, σε τελική ανάλυση, έτσι διαφυλάττουμε την αυτονομία μας ως προσώπων, αποκρίνεται ο συγγραφέας (σ. 43 σημ. 19), ενστερνιζόμενος το πνεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Μπορεί ακόμη να προστεθεί ότι έτσι τιμούμε συνάμα την αξιοσύνη μας ως έλλογα όντα.

Ίδια ισχύουν και για τις δικανικές –και γενικότερα για τις νομικές– κρίσεις, φρονεί ο συγγραφέας. Εάν οι λόγοι που υποβαστάζουν μια δικανική κρίση για ορισμένο νομικό ζήτημα είναι καθολικεύσιμοι και συγχρόνως η κρίση εκφέρεται με τρόπο απροσωπόληπτο, τότε οι δικαιολογητικοί της λόγοι θα ισχύουν για κάθε παρόμοια υπόθεση που μπορεί να ανακύψει στο μέλλον, εφόσον βεβαίως διατηρείται σε ισχύ η εφαρμοστέα ρύθμιση. Έτσι, η θεμελιώδης αρχή της ισότητας τηρείται με συνέχεια και συνέπεια.

4. Σε τι ακριβώς έγκειται η κανονιστική φύση του δικαίου; Από τον νεοκαντιανό νομικό ιδεαλισμό, φερ' ειπείν, έχει δοθεί η απάντηση ότι το θετό δίκαιο ανήκει στον «κόσμο του δέοντος», σε αντιδιαστολή προς τον «κόσμο του όντος». Ο Π. Σούρλας εκτιμά σωστά ότι μπορούμε σήμερα να συμφωνήσουμε εύκολα ως προς τη δεοντολογική φύση του δικαίου, χωρίς όμως να κάποιον μεταφυσικό διαχωρισμό της πραγματικότητας σε δύο κόσμους.

Η κανονιστικότητα του δικαίου συνίσταται κατά βάση σε τούτο. Ότι, ως επί το πλείστον, οι κανόνες και οι αρχές του δικαίου ιδρύουν για τα πρόσωπα είτε κάποια υποχρέωση είτε ορισμένη ευχέρεια ή ελευθερία να πράξουν με τρόπους που οι κανόνες υποδεικνύουν ή επιτρέπουν. Με το να επενεργεί το δίκαιο δραστικά στη συμπεριφορά των ανθρώπων,

τροποποιείται κι αλλάζει η ίδια η πραγματικότητα που τους ενώνει, κάτω από τον ίδιο ρυθμιστικό θόλο.

Εξ άλλου, δεν είναι ακριβές, φρονεί ο συγγραφέας, ότι ο «νομοθέτης» απευθύνει προς τα υποκείμενα δικαίου νομικούς λόγους εκ των άνω και μονομερώς –δηλαδή με γνήσια ετερόνομο τρόπο–, ώστε οι άνθρωποι να ενεργούν με προκαθορισμένο τρόπο. Η κανονιστική δεσμευτικότητα του δικαίου δεν απορρέει από ένα ωμό γεγονός επιβολής, το οποίο, χάρη στη θεσμική ιδιότητα που το περιβάλλει, τίκτει τάχα καθήκον υπακοής των πολιτών.

Αντίθετα προς το θετικιστικό *credo*, ο Π. Σούρλας επιμένει δικαίως ότι καθήκον υπακοής των πολιτών υφίσταται σε νομιμοποιημένη έννομη τάξη. Τέτοιο καθήκον στοιχειοθετείται, εφόσον ικανοποιείται μια κρίσιμη απαίτηση προς τους πολιτικούς αντιπροσώπους τους, οι οποίοι επωμίζονται την αρμοδιότητα να νομοθετούν στο Κοινοβούλιο. Το ρυθμιστικό περιεχόμενο (η *ratio*) των νόμων δέον να είναι έτσι καμωμένο, ώστε να μπορεί να γίνει σε γενικές γραμμές αποδεκτό «από όλους» ή έστω «να μη μπορεί να απορριφθεί εύλογα από κανέναν» (σ. 211). Στο σημείο αυτό θα χρειαστεί να επανέλθουμε κατόπιν.

Βεβαίως ο συγγραφέας διατυπώνει τη δεοντολογική αυτή απαίτηση ως ρυθμιστική ιδέα του πρακτικού Λόγου, η οποία διέπει το νομοθετείν. Τούτο, όμως, σημαίνει ότι σε ιστορικά υποστατό πολίτευμα πολυφωνικής δημοκρατίας μόνο κατά προσέγγιση θα μπορούσε να επιτευχθεί τόσο υψηλός βαθμός συναίνεσης, χωρίς πάντως, κατά τα λοιπά, να ελαττώνεται το καθήκον υπακοής των πολιτών στους νόμους.

Ο συγγραφέας πρεσβεύει εύστοχα ότι η κανονιστικότητα του δικαίου διαμεσολαβείται από μια μακρά διαδικασία αναστοχασμού εκ μέρους των πολιτών. Καθήκον των πολιτών να συμμορφώνονται στους νόμους δεν μπορεί να θεμελιωθεί επαρκώς, εάν οι δρώντες κρίνουν ότι δεν ισχύουν σοβαροί ηθικοπολιτικοί λόγοι, οι οποίοι να δικαιολογούν αβίαστα τη συμμόρφωση εκείνων στο ισχύον δίκαιο.

Στη θέση αυτή εξυπακούεται ότι τα ανθρώπινα όντα διαθέτουν αυτενέργεια ως πρόσωπα (*agency*), ενώ συγχρόνως είναι καταλογιστά, καθότι καθίστανται υπεύθυνα για τις πράξεις, τις παραλείψεις και τις επιλογές τους. Για την αποτίμηση των ανθρώπινων πράξεων, δεν είναι ηθικά κρίσιμο ότι αυτός ή αυτή παρακινήθηκε αιτιωδώς από κάποια ψυχολογική ενόρμηση. Ούτε αρκεί ότι ενήργησε μετά από υποκειμενική εκτίμηση κάποιων ηθικών λόγων.

Για την αποτίμηση των πράξεων είτε από τον ίδιο τον αυτουργό είτε από τους άλλους πρέπει να προσμετρώνται, σημειώνει ο συγγραφέας, οι ηθικοί λόγοι που προσιδιάζουν αντικειμενικά στο είδος των πράξεων που έχει τελέσει το πρόσωπο, οι οποίοι (λόγοι) να συνηγορούν πειστικά υπέρ των πράξεων αυτών (*all things considered*). Αυτό πάλι σημαίνει ότι οι ηθικές μας κρίσεις έχουν αναμφισβήτητα και μία γνωστική πλευρά, με την

έννοια ότι το ηθικώς ορθό είναι γνωστικά ανασυγκροτήσιμο από τους ίδιους τους δρώντες.

Η εξάσκηση των προσώπων στη διάκριση του ηθικά ορθού από το ηθικά επιλήψιμο σε μάκρος χρόνου ενσταλάζει σ' αυτά μια αυτοσυνειδησία, ώστε να προβαίνουν σε κρίσεις όχι με υποκειμενικούς γνώμονες του πράττειν (Maximen), αλλά με αντικειμενική δεσμευτικότητα, συντονισμένη με το «ηθικό πρόσωπο της ανθρωπότητας» (Καντ). Επομένως, δέχεται ο Π. Σούρλας, άλλο πράγμα είναι η εγκυρότητα μιας ηθικής κρίσης, με βάση τον ηθικό νόμο, και άλλο πράγμα είναι η απήχησή της, ο βαθμός αποδοχής της ή μη, στην πραγματική κοινωνική συνάφεια.

Ο συγγραφέας αξιοποιεί τη μέθοδο της αναστοχαστικής ισορροπίας (reflective equilibrium) του Ρωλς τόσο για τις ηθικές εν ευρεία έννοια κρίσεις όσο και για τις νομικές κρίσεις ειδικότερα. Εισηγείται να ξεκινούμε από τις πιο στέρεες κρίσεις μας, ώστε από τη μία μεριά να επανεκτιμούμε, όποτε δοθεί ευκαιρία, την ορθότητά τους στη βάση πρακτικών (ηθικών, δικαιοκικών, πολιτικών) αρχών, αφετέρου να επανακαθορίζουμε εναρμονιστικά και τις ίδιες τις αρχές μεταξύ τους. Σε αυτήν την αναστοχαστική διεργασία γινόμαστε ικανοί τόσο να αναθεωρήσουμε πεπειθήμες όσο και να ανακαλύψουμε ηθικούς λόγους *latu sensu*, που μοιάζουν περισσότερο εύλογοι και αμοιβαία αποδεκτοί για τις κρίσεις που εκφέρουμε.

5. Το βιβλίο προασπίζει πολύ επιδέξια μια (ας την αποκαλέσουμε σχηματικά) "ηθική θεώρηση του δικαίου". Δικαιολογημένα την εστιάζει στο πεδίο του δικαιοπολιτικά ορθού (right), το οποίο διέπεται ασφαλώς από αρχές δικαιοσύνης. Το πεδίο του ορθού αποχωρίζεται κατ' αρχήν από όσα ζητήματα αναφέρονται στο ευ ζην, από τη σφαίρα του αγαθού (good) και την καλλιέργεια προσωπικών αρετών.

Έχω τη γνώμη ότι δεν θα ήταν άσκοπη εν προκειμένω μια νύξη, στον βαθμό που άπτεται με την κατά το περιεχόμενο ορθότητα των δικαιοπολιτικά ευπαθών νομικών κρίσεων, άρα κατ' επέκταση και με την ορθότητα των εφαρμοστέων κανόνων, ενδεχομένως ακόμη και κανόνων συνταγματικής περιωπής. Καθώς είναι γνωστό, σε δημοκρατική Πολιτεία αντιπαλεύουν εναλλακτικά, εν πολλοίς και αντίρροπα προγράμματα πολιτικής διακυβέρνησης, εν μέσω ανταγωνιστικών κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων και αποκλιόντων ταξικών συμφερόντων.

Πρόκειται για απροσπέραστη συστατική παράμετρο των σύγχρονων αστικών κοινωνιών και των αντίστοιχων νομικοπολιτικών συστημάτων. Η παράμετρος αυτή περιπλέκει οπωσδήποτε τον βαθμό δυσχέρειας για ορθολογική θεμελίωση νομικών κρίσεων. Κατά τίποτε πάντως δεν αίρεται η ανάγκη οι νομικές κρίσεις να παρουσιάζουν την καλύτερη δυνατή αιτιολογία και συνοχή, με τη στερεότερη δυνατή εναρμόνιση με θεμελιώδεις αρχές δικαίου.

Υπό τις συνθήκες ελεύθερου δημοκρατικού ανταγωνισμού ανάμεσα σε διαφορετικά προγράμματα διακυβέρνησης, πλείστες νομοθετικές επιλογές φέρουν μια ισχυρή πολιτική συνιστώσα. Νομίζω, λοιπόν, ότι ήδη η πολιτική διάσταση της έννομης τάξης δεν επιτρέπει τη συνταύτιση των νομικών λόγων με αμιγώς ηθικούς λόγους δράσης, παρότι αμφοτέροι, υπό μορφή πρακτικών κρίσεων, νοητά λογοδοτούν στο δικαστήριο του πρακτικού Λόγου.

Κατά συνέπεια μοιάζει απίθανο οι πολιτικές επιλογές της νομοθετικής λειτουργίας να μπορούν να γίνουν εύλογα αποδεκτές «από όλους», π.χ. ως προς τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα ή τη δίκαιη κατανομή του κοινωνικού πλούτου –την αξία της οποίας αναγνωρίζει και ο συγγραφέας (σ. 131 σημ. 69).

Μήπως λοιπόν η παραπάνω ηθικοπολιτική αξίωση, δηλαδή «κανείς» να μην μπορεί να αμφισβητήσει εύλογα μια συνταγματική, νομοθετική ή πολιτική επιλογή, εμφανίζεται ως υπέρ το δέον απαιτητική; Τότε, όμως, θα διαγραφόταν ένας επίφοβος κίνδυνος: μια σταθερή “ηθική” αναστολή ή ατολμία του νομοθέτη να προβαίνει σε (αναγκαίες πάντως) ρυθμίσεις, εκ μόνου του λόγου ότι ενδέχεται να συνέτρεχε κάποια απλώς εύλογη ένσταση από οποιονδήποτε πολίτη ή από την αντιπολίτευση.

Εάν όμως μια πρακτική κρίση (ηθική, δικαιοκή ή πολιτική) είναι έλλογα δικαιολογήσιμη, τότε το ουσιαστικό κύρος της καθόλου δεν παραβλάπεται, εάν κάποιος τρέφουν αμφιβολίες ή κι αντιρρήσεις ως προς τη βασιμότητά της. Π.χ. εάν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να ασπαζόμαστε την ηθικοπολιτική αξία της αρχής του κοινωνικού κράτους, τότε το κύρος της διόλου δεν απομειώνεται από μια “ελευθεριακή” (libertarian) ριζική απάρνηση (τύπου Χάγιεκ ή Νόζικ) της αρχής αυτής.

Κάτι ακόμη, στο οποίο πιστεύω ότι ο Παύλος Σούρλας θα συμφωνούσε. Στο ακανθώδες πεδίο της αντιμετώπισης κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, ο δίκαιος επιμερισμός της κοινής ευημερίας αποτελεί αντικείμενο αρχών δικαιοσύνης (κοινωνικού κράτους), η ιστορική εξειδίκευση των οποίων αφορά το σώμα των πολιτών ως κυρίαρχο λαό. Όσο κοπιώδες κι αν είναι να χαραχθεί το σύνορο ανάμεσα στο πεδίο της κοινής ευημερίας και στην παράλληλη περιοχή των ιδιωτικών πεποιθήσεων, ατομικών και συλλογικών, των ανθρώπων γύρω από την ευζωία και το αγαθό ενός εκάστου, ωστόσο κοινωνικό κράτος δίχως τη στόχευση αυτή θα ήταν ανέφικτο.

Κατά τα άλλα, εννοείται, τέτοιες πεποιθήσεις πρέπει να γίνονται σεβαστές σε Πολιτεία δικαίου, είτε εκφράζονται κι αντιπαρατίθενται κατ’ ιδίαν είτε στη δημόσια σφαίρα επικοινωνίας, στην οποία συζητούνται και δοκιμάζονται σε συνθήκες ελευθερίας περιεκτικά σύνολα ιδεών και αξιών μεταξύ των ανθρώπων, με ανεξάλειπτο το ενδεχόμενο ακόμη και αγεφύρωτης διαφωνίας ανάμεσά τους.

6. Το δοκίμιο του Παύλου Σούρλα αποτελεί ένα ολοκληρωμένο και βαθυστόχαστο έργο, μεγάλης πνοής. Η φιλοσοφική σκευή του είναι τέτοια, ώστε να το καθιστά ασυνήθιστα

ελκυστικό όχι μόνο σε νομικούς με κάποια φιλοσοφική προδιάθεση, αλλά και σε ανθρώπους που ασχολούνται εγγύτερα με τη φιλοσοφία. Χάρη στην προγραμματική και παλλόμενη, φιλοσοφική κι επιστημονική, ανοιχτοσύνη του, εμπιστεύεται την αυτόνομη, αλλά επιχειρηματολογημένη και προσανατολισμένη στην αλήθεια, κρίση των νομικών, υπό την αδιάλειπτη αιγίδα των θεμελιωδών αρχών του δημοκρατικού κράτους δικαίου.

Δεν είναι κλασικού τύπου σύγγραμμα, κατά τη γνώμη μου ευτυχώς, δηλαδή ένα έργο που θα φιλοδοξούσε να "κλειδώσει" ολόκληρο το επίπεδο ανάπτυξης σε ένα επιστημονικό πεδίο, με σύστημα ετοιμοπαράδοτων οδηγιών προς εφαρμογή εκ μέρους των νομικών. Ούτε συνιστά βέβαια, από την άλλη πλευρά, εγχειρίδιο πρόσφορο για φοιτητική χρήση. Το ουσιώδες είναι ότι ο αναστοχασμός που εισηγείται πάνω στην επιστήμη του δικαίου και την ορθότητα των νομικών κρίσεων προώριστα να αποτελέσει ανεκτίμητη παρακαταθήκη για τη μελλοντική παραγωγή υψηλής στάθμης πνευματικού έργου στην ελληνική νομική κοινότητα.

Συνάμα, είναι εξ ίσου σημαντικό ότι, στο μέτρο που οι δικαστικοί λειτουργοί θα αξιοποιήσουν την προτεινόμενη μεθοδολογική ανατοποθέτηση, ελπίζεται βάσιμα να βελτιωθεί ο τρόπος και το επίπεδο της αιτιολόγησης των δικανικών κρίσεων. Κάτι τέτοιο θα επιδράσει οπωσδήποτε ευεργετικά στη λειτουργία και των άλλων θεσμών του δημοκρατικού κράτους δικαίου, ενισχύοντας συνάμα και την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι σ' αυτούς.

Δημοσιεύθηκε: 25.9.2017

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Σταμάτης, Κώστας: (Βιβλιοκρισία του:) Παύλος Σούρλας: *Δίκαιο και δικανική κρίση. Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017). *Κριτικά* 2017-06, <<http://www.philosophica.gr/critica/2017-06.html>>.